

Tánczos Orsolya

Az udmurt nyelv információszerkezetének vizsgálata

Kutatási terv

1. Központban a kis finnugor nyelvek vizsgálata

1.1 A javasolt kutatás célja

Kutatásom célja az udmurt mondat információszerkezetének leírása generatív transzformációs nyelvészeti modellben. Vizsgálódásom középpontjában az a kérdés áll, hogy mi és hogyan változtatja meg az udmurt nyelv alapszórendjét. Az udmurt a finnugor nyelvek közül a kevésbé szigorú SOV nyelvek közé tartozik. Feltételezésem szerint az SOV-től eltérő szórendek létrejöttében a diskurzus játszik szerepet, vagyis a mondatösszetevők sorrendje aszerint változik, hogy a mondat bal perifériáján megjelenik-e topik vagy fókusz.

A mondat alapszerkezetének a feltérképezését feltételezi annak a vizsgálata, hogy az információszerkezet hogyan hat a mondat szórendjére, ezért kutatásom másik fontos iránya az udmurt mondat alapszerkezetének (VP belső szerkezete) megismerése.

Mivel az udmurt nyelvről még nem született szisztematikus leíró mondattani tanulmány, az elméleti vizsgálódások elkerülhetetlen kiegészítője az udmurt mondattan leírása. Kutasom célja kettős: (i) az adott jelenségkörök leírása a generatív nyelvelmélet szemléletére alapozva, és (ii) a generatív keretben történő elemzés. Remélem, hogy az udmurt generatív leírásában végzett munkám segítségemre lesz a magyar leíró generatív grammatika munkálataiban való részvételhez is.

1.2 A javasolt kutatás aktualitása

Az udmurt nyelv – mint a legtöbb kis uráli nyelv – mondattani szempontból a kevésbé vizsgált nyelvek közé tartozik. Az ezzel foglalkozó tanulmányok legjelentősebbjei is általában nagyobb, hagyományosan leíró monográfiák részei (Suihkonen 1990; Winkler 2001, 2011). Önálló munkák eddig vagy strukturalista (Tronyina 1984) vagy tipológiai (Ponarjagov 2010) keretek között születtek, a generatív transzformációs nyelvészet elemzési keretén belül pedig egyedül Vilkuna (1998) munkája említhető meg. Ezeknek a legtöbbje az udmurt szórendi variációk tárgyalása során általában nem megy túl az olyan megállításokon, mint hogy az „udmurt nyelv alapszórendje SOV, de ez bizonyos esetekben megváltozhat” (Winkler 2001).

Az udmurt nyelvet tanulmányozó fiatal finnugrista kutatóként nagyon fontosnak tartom, hogy a három nagy finnugor nyelv (magyar, finn, észt) kutatása mellett a kis finnugor nyelveknek is elkezdődjön a mondattani leírása és a feltárt empirikus általánosítások elméleti

keretben történő elemzése. Véleményem szerint az olyan kis finnugor nyelveknek az ismerete, amelyek sok ősi finnugor mondattani vonást megőriztek – ide tartozik például az udmurt is –, segítség nyújthatnak a magyar történeti mondattani kutatásokhoz.

Ezen kívül mindenképpen szükségesnek tartom – a nyelvmentés és a nyelvek presztízisének emelése szempontjából is –, hogy ezek a kis finnugor nyelvek mondattani sajátosságai bekerüljenek a nemzetközi nyelvészeti köztudatba.

2. Információszerkezet a magyarban és a finnben

Az udmurt nyelvet a generatív kutatási paradigma összehasonlító alapállásából vizsgálom, és hasznosnak tartom az összevetését, a nyelvrokonság miatt a (már alaposabban leírt) finnugor nyelvekkel. Ezért kutatásomban nagy figyelmet fordítok arra, hogy mind a finn, mind pedig a magyar információszerkezetet alaposan megismerjem. Eddigi vizsgálódásaim alapján azt feltételezem, hogy az udmurt nyelv információszerkezete – azon túl, hogy sok sajátos tulajdonsággal rendelkezik – a magyarral és a finnel is megegyező viselkedést mutat.

2.1 Topik és fókuszból a finn nyelvben

A finn nyelvet általában a relatíve szabad szórendű nyelvek közé szokták sorolni, összehasonlítva pl. az angolnal vagy a skandináv nyelvekkel. De a mondatösszetevők sorrendje nagyon is kötött, ha a mondat információszerkezetét vesszük alapul. A finn mondat alapszórendje az SVO, de létrejöhetnek SOV (alanyi fókuszból), OSV (tárgyi fókuszból) vagy OVS (tárgyi és alanyi fókuszból) szórendek, attól függően, hogy a mondat melyik összetevője kerül fókuszból (Vilkuna 1989). A finn mondat szerkezetben a mondat bal periferiájában a finit ige (vagy segédige) előtt két pozíció található, a kontrasztív elemek és a nem-kontrasztív topik pozíciója. A kontrasztív elemek pozíciójában jelennek meg a wh-elemek is, a topik pozíciót pedig neutrális mondat esetében az alany foglalja el (Vilkuna 1995). A finn mondat nem tartalmazhat két topikot mondatkezdő pozícióban (Vilkuna 1995, Holmberg 2001), több potenciális topik esetén csak az egyik mozog fel nyíltan a (nem-kontrasztív) topik pozícióba (Holmberg 2002). Az új információs fókuszból pozíciója a mondat végén, a finit ige után található (Vilkuna 1995).

A finn topik-prominens nyelvnek tekinthető abban az értelemben, hogy a külső argumentum nem szükségszerűen az alany a mondatban, hanem bármely összetevő funkcionálhat külső argumentumként (Holmberg & Nikanne 2002). Holmberg & Nikanne (2002) elemzése alapján az ebben a pozícióban megjelenő argumentumok mozgásának kiváltó oka az F fejen megjelenő EPP jegy, amely a mondat potenciális topikjainak [-foc] jegyével kerül ellenőrző

viszonyba. Az EPP jegy megjelenése az F fejen opcionális, amire empirikus bizonyítékok az olyan igekezdetű mondatok a finnben, amelyeknek van expletívumos megfelelőjük is. De a topik mozgatása, ha van potenciális topik a mondatban, akkor kötelező.

A kontrasztív jegyekkel ellátott elemek (fókusz, topik és wh-elemek) pozíciója a [Spec,CP], míg a [-foc] jeggyel rendelkező összetevők – potenciális topikok – a [Spec,FP]-be mozognak fel.

2.2 A magyar nyelv információszerkezete

A finnhez hasonlóan a magyar is a topik-prominens nyelvek közé tartozik (É. Kiss 1998). A mondat kezdő pozíciója a topik pozíció, amely a finntől eltérően rekurzív is lehet. A magyar mondat szerkezete a mai generatív fősodor leírása szerint tartalmaz egy vagy több preverbális TopP projekciót, amely(ek)be felmozog(nak) a topicalizált elem(ek). A topik megjelenése a mondatban opcionális. A mondat bal perifériáján a magyar mondatban több fajta topik is elhelyezkedhet (sima topik, kontrasztív topik), és ezek mindegyike lehet rekurzív (É. Kiss 1998, Lipták 2011). A különböző topikok sorrendje egymáshoz képest kötött (nem-kontrasztív topik(ok) > kontrasztív topik(ok)) (Lipták 2011).

A topik mező mellett helyezkedik el az ún. kvantifikációs mező, itt található a fókusz egy FocP projekcióban. A magyar információszerkezet egy fókusz pozícióval rendelkezik ebben a preverbális mezőben, amely közvetlenül az ige előtt helyezkedik el. Ez a pozíciója a kimerítő, azonosító fókusz (Szabolcsi 1981, Kenesei 1986, É. Kiss 1998). A nem azonosító funkciójú új információs fókusz az ige utáni pozícióban található (É. Kiss 1998).

3. Az udmurt mondat információszerkezete

3.1 Eddigi kutatások és eredményei

Az udmurt nyelv információs szerkezetére vonatkozó vizsgálataim 2010 nyarán kezdődtek.¹ A kutatások ez idáig a fókusz szerkezeti pozíciójára, illetve a szórendi variációkra tett hatásával foglalkoztak. Az eredmények több alkalmas terepmunka során anyanyelvi beszélőkkel végzett tesztelési munkák eredményei. A tesztelések első körben a kimerítő fókusz mondatpozíciójának meghatározására irányultak, vagyis a legfőbb kérdés az volt, hogy szintaktikailag jelölt-e a kimerítő fókusz ugyanúgy, ahogy a magyarban, vagy sem.

A tesztelés során nyert adatokból azt az általánosítást lehet levonni, hogy a finnhez és a magyarhoz hasonlóan az udmurt nyelv is rendelkezik preverbális topik és fókusz pozíciókkal.

---

¹ Az udmurt fókusz szintaktikai viselkedésére irányuló kutatásokban Olsvay Csaba és Surányi Balázs volt a segítségemre, az itt bemutatott adatok közös munkánk eredményei.

A topik viselkedése hasonlít a magyarhoz abban, hogy rekurzív, de default esetben a mondat alanya áll a topik pozícióban, ami pedig a finnhez teszi hasonlónak. A topikok a mondatban lehetnek preverbálisak és posztverbálisak is, mint a finnben, de a megjelenésük opcionális, mint a magyarban.

A fókusz az udmurtban inkább a magyar kimerítő fókusz viselkedéséhez hasonlít. Adataink elemzése alapján azt állítjuk, hogy a kimerítő, azonosító fókusz az udmurtban preverbális helyzetű, és nem kerülhet semmilyen összetevő a fókuszált elem és az ige közé. A fókusz és az ige szomszédossága idézi elő az alapszórendtől eltérő SVO, OSV szórendeket, tehát előzetes hipotézisünk szerint az udmurt kötött szórendjére – ugyanúgy ahogy a finn szabad szórendjére – a diskurzus van hatással.

3.2 A javasolt kutatás irányai

A három éves kutatási időszak alatt szándékomban áll feltárni az udmurt nyelv mondattani szerkezetét, a mondat bal perifériáján elhelyezkedő funkcionális pozíciók tulajdonságait, a VP belső szerkezetét, a tagadás és a funkcionális elemek összefüggését.

Kutatásom során többek között olyan kérdésekre keresem a választ, mint hogy valóban kimerítő-e a közvetlenül az ige előtt megjelenő fókusz, és hogy a kontrasztív fókusz ugyanúgy jelölt-e szintaktikailag, mint az általunk kimerítőnek feltételezett preverbális fókusz. (A kontrasztív fókusz viselkedésére irányuló előzetes kutatásunk azt mutatja, hogy az explicit kontrasztív fókusz szerkezetileg nem jelölt). Ezen kívül, hogy vannak-e speciális fókusz jelölő partikulák az udmurtban, amely nagyon gazdag partikula-készlettel rendelkezik.

Természetesen kutatásom nem csak a különböző típusú fókuszok szintaktikai viselkedésére irányul, hanem a különböző típusú topikokra is. Szeretném megvizsgálni, hogy hányféle topikkal (aboutness, kontrasztív, diszlokáció) rendelkezik ez a nyelv, és hogy ezek a különböző topikok hogyan helyezkednek el egymáshoz képest a topik mezőben. Előzetes feltevésem szerint az udmurtban a magyarhoz hasonlóan a topik mezőben többféle topik is megtalálható, és ezeknek a sorrendje egymáshoz képest kötött. Feltételezésemet az adverbális fókuszt tartalmazó mondatok tesztelése során kapott adatokra alapozom. Az adverbális fókuszt tartalmazó mondatok esetén előállt $OSAdv_{Foc}V$ szórendben az, hogy az O megelőzi az S-t agrammatikus abban az esetben, ha mindkét összetevő topikja a mondatnak, mert ilyenkor az SO szórend a grammatikus. Az OS szórend csak akkor magyarázható, ha az O és az S különböző típusú topik, amiknek a sorrendje egymáshoz képest kötött.

3.3 Orosz hatás az udmurt nyelvben

Az udmurt nyelv fókusz jelenségeinek vizsgálata során az adatközlők válaszaik alapján kétféle nyelvi variáns képe rajzolódott ki. A mindenki által elfogadott preverbális fókusz mellett az udmurt mondat – egyes anyanyelvi beszélőknél – tartalmaz egy mondatvégi fókusz pozíciót is. A kutatásom egyik fontos pontja, hogy ez az – általam orosz interferenciának tartott – mondatvégi fókusz milyen szintaktikai és szemantikai tulajdonságokkal rendelkezik.

Az udmurtok jelenleg kisebbségben élők, de élőhelyüket tekintve őshonos, kétnyelvű közösség (Salánki 2007). Nincs olyan udmurt beszélő, aki ne beszélne az orosz nyelvet vagy az anyanyelvével megegyező vagy ahhoz közeli szinten. Ezért minden jellegű nyelvészeti kutatás – legyen az szorosan értelmezett nyelvészeti kutatás, szociolingvisztikai kutatás, stb. - figyelembe kell, hogy vegye a nagyfokú orosz-udmurt interferencialitást, amely kiterjed a nyelv minden szintjére, így a szintaxisra is.

4. Terepmunka

Az udmurt nyelv jelenségeire irányuló kutatásom elengedhetetlen feltétele a terepmunka. Ez idáig három alkalommal végeztem egy-másfél hónapos kutatómunkát Udmurtiában. Az eddigi és a következő három évre tervezett terepmunkáim két fontos feladatra irányulnak. Egyrészt igyekszem minél több anyanyelvi beszélőtől adatot gyűjteni egy adott témakörben, előre elkészített tesztek segítségével, udmurt nyelven, másrészt pedig a Magyarországon fel nem lelhető, releváns szakirodalmat dolgozom fel a kinti udmurt nemzetiségű nyelvészek segítségével.

Fontosnak tartom, hogy lehetőség szerint a három éves kutatói munkám során is több alkalommal végezhessenek anyanyelvi beszélők körében terepmunkát Udmurtiában.

Referenciák:

- É. Kiss, K. 1998. Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74, 245-273.
- É. Kiss, K. 1998. Multiple topic, one focus? *Acta Linguistica Hungarica* 45: 3-29.
- Holmberg, A. & Nikanne, U. 2002. Expletives, subjects, and topics in Finnish. In P. Svenonius (ed.) *Subjects, expletives, and the EPP*. Oxford: Oxford University Press. 71-106.
- Holmberg, A. 2001. The syntax of yes and no in Finnish. *Studia Linguistica* 55: 141-175
- Kenesei, István (1986), 'On the Logic of Word Order in Hungarian'. In Werner Abraham and Sjaak de Meij (eds). *Topic, Focus, and Configurationality*. Amsterdam: John Benjamins, 143-59.
- Ponarjagov, V. V. 2010. [Понарягов, В. В.] *Порядок слов в пермских языках в сравнительно-типологическом освещении*. Сыктывкар.

- Salánki, Zs. 2007. *Az udmurt nyelv mai helyzetete*. PhD-értekezés. Kézirat.
- Suihkonen, P. 1990. *Korpustutkimus kielitypologiassa sovellettuna udmurttiin*. SUS Vol. 207
- Tronyina, G. A. 1984. [Трoнина, Г. А.] К вопросу о коммуникативно-динамическом членении предложения в удмуртском языке. In *Вопросы грамматики удмуртского языка*. Ижевск. 79–87.
- Vilkuna, M. 1989. *Free word order in Finnish*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki
- Vilkuna, M. 1995. Discourse configurationality in Finnish. In K. É. Kiss (ed.) *Discourseconfigurational languages*. Oxford: Oxford University Press. 244-268.
- Winkler, E. 2001. *Udmurt*. Languages of the World/Materials 212. LINCOM EUROPA
- Winkler, E. 2011. *Udmurtische Grammatik*. Harrassowitz. Wiesbaden